

A VÍZI ÉLET NYELVI NYOMAI SZENTESEN – EGYKOR ÉS MA

G. OROSZ RENÁTA

„Pusztulóban lévő ősi magyar életmód tárgyi és nyelvi maradványait kutatni szép, de igen nehéz feladat.” (Nyíri Antal)

A témaválasztás szándékosan rímel Nyíri Antal A kihaló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai című művére. Az 1948-ban megjelent tanulmány volt ugyanis a mostani vizsgálat viszonyítási alapja. Nyíri az 1930-as évek második felében gyűjtötte össze hiteles forrásokból a szentesi halászattal kapcsolatos néprajzi és lexikai adatokat. Művében levéltári iratok adatai mellett három idős halászember (Komendát Bálint, Rácz Imre és Váradi Imre) szakszerű elbeszélését, valamint a mellékletben a halászati eszközök pontos képét közli. Művével Nyíri feltárta a szentesi halászat szakszavait és eszközeit, ezzel egyszerre bővítette a nyelvtudomány és a néprajz ismeretanyagát.

1. A kutatás menete és célja

A tanulmányban egy általam készített felmérést és annak eredményeit ismertem. A vizsgálat Nyíri professzor nyelvi adataiból kiindulva egy szűk metszetben mérte fel a mai nyelvhasználatot Szentesen: valóban eltűntek a „kihaló szentesi víziélet” nyelvi nyomai a nyelvtörténet utóbbi évtizedei során? Nyíri Antal a már említett tanulmánya végén szójegyzéket közöl az általa feltárt regionális szavakról. Az itt és a mű egészében előforduló lexémák közül tizenkilenc alkotta a jelen vizsgálat alapját. Ezekhez kapcsolódott még kilenc, a térszíni formákra vonatkozó szó, amelyeket Nyíri A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban című cikkében közölt. A kutatás adatbázisa tehát csupán huszonnyolc lexémából áll, de a rendelkezésre álló emberi- és időtényező figyelembe véve nem lehetett bővebb anyagrészt vizsgálni.

Az adatgyűjtés kérdőívek kitöltésével történt.¹ A kérdőíven a vízi étellel kapcsolatos szavak ábécérendben, a térszíni formákra vonatkozók párokba rendezve következtek egymás után a táblázatban. A lexémák mellett a jelentésük definíciója szerepelt. Az adatközlőknek arra kellett válaszolniuk, hogy az adott jelentésben ismerik-e a szót, illetve beszéd (esetleg írás) közben használják-e. A kétféle válasszal az adatközlők a passzív és aktív szókészlet valamelyikében helyezték el a szavakat. A kérdőív

¹ Egy egyszerűsített adatgyűjtő kérdőív megtalálható a cikk mellékleteként.

kitöltése nem vett igénybe 30 percnél többet. Csupán +/- jeleket kellett tenni az „ismeri”, illetve a „használja” rovatba az adott lexémák mellé. Az adatközlő kitöltés után megadta nemét, korát, iskolázottságát, valamint azt, hány éve él Szentesen. Összesen harmincnégyen vettek részt a kutatásban, ebből 19 nő és 15 férfi. Életkor szerinti megoszlásban a legfiatalabb 16 éves, a legidősebb 93. Az iskolázottság a 6 elemitől a szakmunkásvizsgán és érettségén át a főiskolai diplomáig terjed. A legtöbben egész életükben Szentesen laktak, míg néhányan csak *gyütméntek*, azaz nem szentesi születésű lakosok a városban. Az adatközlés szóban, illetve írásban történt. Előfordult olyan eset, amikor a lexéma adott jelentését nem ismerte az adatközlő, elmondta vagy leírta helyette az általa használt táji vagy köznyelvi szót, jelentést (lásd később *pytyke*, *szirt*). A kérdőíveket összesítve több mint 950 választ kellett feldolgozni.

A kutatás célja:

- felmérni, vajon a megkérdezett szentesi adatközlők ismerik, illetve használják-e a Nyíri professzor könyvéből kiragadott lexikai metszetet;
- az így gyűjtött szóképzleti elemek fennmaradtak-e az azóta eltelt idő alatt,
- esetleg lexikai besorolásuk megváltozott-e: a tájszóktól a köznyelv felé mozdult el, (az ÉKsz.² négy szót hoz minősítés nélkül az elemzett 28-ból!) vagy teljesen elavult.

2. Néhány szó Szentesről

Ahhoz, hogy megérthessük, miért épp Szentesen folyt ez a vizsgálat, közelebből meg kell ismerni a várost, amely a Tisza mentén fekszik Szegedtől mintegy 50 kilométerre északra. A vidék már a honfoglalás előtt is lakott volt. Első okleveles említésére egy birtokosztás kapcsán 1332-ben került sor *Scenthus* alakban. Ekkor mint templomos falut említik, tehát folyamatosan lakott település volt. A tatárjáráskor teljesen elpusztult, de I. Ferdinánd 1564-es adománylevele már mint mezővárost említi. Mint jelentős kurcai átkelőhelyet 1665-től említik mai írásmód szerint. Az 1715-ös adóösszeíráskor 230 családfőt számláltak. Az 1759. évi összeírás 794 családfőt tüntetett fel, vagyis a település népessége ekkorra megközelítette az 5000 főt. Később több iparos család települt Szentesre, de mezőgazdasági adottságai és a folyóvizek közelsége miatt továbbra is a mezőgazdaságé és a halászaté volt a vezető szerep. 1836-tól polgárváros, 1848-tól pedig rendezett tanácsú város lett Szentes. 1878-tól Csongrád vármegye székhelye. Az abszolutizmus éveiben megkezdődött a tiszai védőgátak építése, majd a Kurca vizét gátak közé szorították.

A XIX. század végén Szentest „kubikos fővárosként” emlegették, ugyanis mintegy 3000 kubikos élt a városban. Ekkor még élénk halászat folyt itt, a szentesi szárított hal egészen Nagyváradig elkerült. Az erek, tavak lecsapolásával, a folyók szabályozásával egyre szűkült a halászat élettere. Az 1940-es években még 20 halász élt és dolgozott Szentesen. Nyíri Antal közülük Rácz Imre, Komendát Bálint és Váradi

Imre segítségével dolgozta fel a szentesi halászélet néprajzi és népnyelvi anyagát. Az 1946-ban megalakult Csongrádi Haladás Halászati Szövetkezet 54 tagjából 12 volt szentesi halász. Kisszerszámaikkal tovább dolgoztak a folyókon, de a nagyháló már a szövetkezet tulajdona volt, és a halat is központilag értékesítették. A téli kiegészítő kereseti lehetőségek (facsósz, révátkelő, hajók, evezősklub, tározó) megszűntek, így a területi és tárgyi feltételek sem kedveztek tovább a szentesi halászatnak.

Nyíri tehát valóban az utolsó pillanatot ragadta meg, amikor még élt a halászat Szentesen. Jelen vizsgálat egyetlen halászt sem tudott megkérdezni, bár az adatközlők között akadnak olyanok (erdész, nyugállományú révész), akik szoros kapcsolatban állnak a mai napig a vízi élettel. Ennek ellenére nem tűnt alaptalannak a kutatás, hiszen a táji lexika elemeit az adott helyen élő anyanyelvjárásuk ismerik, ha azok továbbra is élő szavak.

3. A vizsgált adatbázis

Az adatbázis 28 tétele tehát két vonatkozó Nyíri-mű alapján állt össze. Vannak köztük halnevek, halászeszközök megnevezései és térszíni formák nevei a Tiszához kapcsolódóan. Több szó szerepel az adatbázisban, amelyeket mindenki ismer köznyelvi jelentésében, de itt speciálisan a vízi élettel kapcsolatosak, azaz jelentésbeli tájszók, illetve vannak valódi tájszók, amelyeket az ÚMTsz. is csak szentesi adattal említ. Az adatbázis néhány szava az ÉKsz.²-ben (*nép*) minősítés nélkül közszóként szerepel, holott Nyíri még magyarázattal látta el ezeket művében. Az adatközlők természetesen nem egységesen ismerték a lexémákat. Az egyes tájszóknál közölt százalékos adatok mutatják, mennyire ismerik, illetve használják az adatközlők az adott lexémát.

Az adatbázis összeállítása tudatos válogatás eredménye. Így fény derülhet arra, hogy a jelentésbeli tájszók élnek-e még a szentesi nyelvhasználatban, vagy már csak a köznyelvi jelentésük ismert. A halászeszközök nevei mondanak-e még valamit a szentesieknek, vagy az öreg halászokkal a megnevezések is eltűntek?

Most lássuk az adatbázis elemeit betűrendben!

alja vminek, bárka, bíbic, cigányhal, eleje vminek, ficsér, füzes, gaz, halhasítás, iszap, kikaróz, lágyódal, langvíz, lapsoló, limány, marázsa, örvény, pityke, porong, potyka, regina, rét, sebcsapat, szirt, tanya, tutaj, vész, zsombék

Első hallásra sok szóhoz tudnánk szótárba illő definíciót adni. Valószínűleg így érezték az adatközlők is, amikor végigolvasták a szósort. Sokan megdöbbenve tapasztalták, hogy az ismertnek vélt lexéma mellett teljesen más jelentésmeghatározást olvasnak, mint a várt köznyelvi definíció (jelentésbeli tájszók). Míg mások teljesen természetes módon értették pl. a *pityke* vagy a *regina* Szentesen élő jelentését.

3.1. Valódi tájszók

A tájszótípusokat a köznyelvhez szokás hasonlítani. A kommunikáció szempontjából a valódi tájszók vannak a legmesszebb, az alaki tájszók a legközelebb hozzá (Kiss 2001: 378). Vizsgáljuk meg először a kutatásban szereplő valódi tájszókat! Ide tartozik a *cigányhal*, *ficsér*, *halhasítás*, *lágýodal*, *langvíz*, *lapsoló*, *limány*, *marázsa*, *pityke*, *porong*, *regina* és *sebcsapat*.

A *ficsér* tautonimával, azaz köznyelvi szinonimával értelmezhető, jelentése 'halkereskedő'. Az ÚMTsz. is *ficsér* alakú szentesi példát említ, bár Nyíri művében megjegyzi, hogy a szó kétféleképpen él Szentesen: *fisér* ~ *ficsér*. A megkérdezettek csupán 35%-a ismeri ezt a lexémát, és közülük csak hárman használják adott esetben. Ebben az is szerepet játszhat, hogy mára eltűntek a halkereskedők, tehát táji megnevezésük is kezd kikopni.

A *cigányhal* a *compó* nevű halra vonatkozik Szentesen. Az ÚMTsz. is közli ezt a jelentést, de szentesi adat nem található a szócikkben. Az ÉKsz.² (*nép*) minősítéssel veszi fel címszavai közé. Az adatközlők 79%-a ismeri ezt a szót, és 40%-uk használja is, tehát élő tájszónak tarthatjuk a *cigányhal*-at.

Az előző szóhoz szorosan kapcsolható a *halhasítás*. Ezzel a lexémával Nyíri hosszasan foglalkozik idézett művében. Habár az összetételi tagok segítenek a szójelentés megértésében, mégsem juthatunk teljes eredményre, ha nem ismerjük azt a néprajzi, szakmai hátteret, amely e lexéma mögött húzódik. Nyíri Antal pontosan leírja, hogy a szentesi halászok és segítőik (hiszen az egész család részt vett a halhasítás munkálataiban) hogyan bontották fel a halat, hogyan tartósították kunyhóikban, míg végül elkészült a szárított hal, ami megélhetésük fő zálogát jelentette.

A mostani felmérés adatai szerint ezt a régi eljárást a megkérdezettek 18%-a ismeri, és csupán a 65 éves nyugdíjas révész használja. A lexéma kihalása azzal magyarázható, hogy ez az ősi módszer elavult a modern haltartósítási eljárások miatt.

A *pityke* szó Nyíri adatközlői szerint a 'hal pikkelye' jelentésben él Szentesen. Ezt a felmérés adatai igazolták, hiszen 70%-ban ismerik ezt a jelentést, és 38%-ban használják ma is a megkérdezettek. Az ÚMTsz. felveszi a *pityke*¹ 4. jelentéseként a szentesi adatot. Az adatközlők között azonban többen jelezték, hogy a szót egy másik, 'ált. a juhászok ruháján található fém (dísz)gomb' jelentésben ismerik. Az ÚMTsz. is közöl egy, 'a pásztorok erszényén található bőrdísz' jelentést, valamint '<A gombozás eszköze>-ként is definiálja a *pityké*-t. Az ÉKsz.² (*rég*) minősítéssel 'füles (lapos) fémgomb rendsz. férfiruhán' jelentéssel látja el a szót. Az adatközlők által körülírt jelentés mindhárom definícióból hoz jelentéselemeket (pásztor, gomb, fém). Itt látható, hogy a tájszók jelentése változhat a nyelvtörténet során még egy adott területen belül is.

A valódi tájszók közé sorolható a *lapsoló*, a *marázsa* és a *regina*. Ezek halászati szakszavak, tehát nemcsak területileg, hanem regiszter tekintetében is elkülöníthetők. A *lapsoló* 'folyami halászatban haszn. kerítőháló', a *marázsa* 'ártéri halászatra haszn.,

vékony fonálból készített háló'. Ezeket a szakszavakat az adatközlők 97%-a, illetve 85%-a nem ismeri. Mindkét szó megtalálható az ÚMTsz.-ben, ahol a szentesi adatok a szócikk élén szerepelnek. A *regina* szintén egy speciális hálófajta jelöl. Ennél a kerítőhálónál 3 rétegből a legbelső, legsűrűbb kötésű fogja meg a halat. „A regina arra való, hogy a hálóba beleütődő hal a sűrű léhíst [= a halászhaló anyagát] benyomja a ritka szembe és az így képződött zacskóban a halat megfogja” (Nyíri 1948: 45). A Közép-Tisza vidékén és Szentesen a reginás háló volt az egyik legelterjedtebb halászeszköz, mint Nyíri is utal erre. Az ÚMTsz. mindkét helyről közöl adatot. A megkérdezettek 85%-a nem ismeri ezt a lexémát, és 97%-uk nem is használta soha. Csak a nyugdíjas révész az, aki valaha beszédhelyzetben használta ezt a szót. Az imént említett három lexéma tehát a felmérés alapján kiveszettek mondható, amit leginkább szakszó voltuk magyaráz.

Valódi tájszók a térszíni formákhoz is kötődnek. A *langvíz* és a *sebcsapat* a part különböző szakaszai mellett lassan, illetve gyorsan folyó vizet jelöli. Mindkét lexéma csak szentesi példával található az ÚMTsz.-ben. A mostani adatok szerint a *langviz*-et 30% hallotta már, a *sebcsapat*-ot csupán 9%. Egyik lexémát sem használja egyik adatközlő sem élő beszédben.

A folyópart oldalát nevezi meg a *lányódal* és a *szirt* lexemapár. Ide csak a *lányódal* tartozik mint valódi tájszó, a *szirt* a jelentésbeli tájszókhoz sorolandó. A szó 'folyó homokos, enyhén emelkedő, a szirttel csaknem szemben lévő partja' jelentését az adatközlők csupán 38%-a ismeri, beszédben 91%-uk nem használja. Az ÚMTsz. kizárólag Szentesről adatozza ezt a lexémát, de a mai nyelvhasználók már ott is csak nehezen tudják értelmezni. Eszerint ez a szó szintén egyre inkább kiszorul a nyelvjárásból, és így a szinkrón nyelvhasználatból.

A *limány* is valódi tájszó. Az ÉKsz.² (*táj, Hajó*) minősítéssel '(part menti) nagyobb örvény'-ként definiálja, de Nyíri szerint nem lehet tautonimával értelmezni. Nyíri egyik adatközlőjére hivatkozva határozottan állítja, hogy a *limány* nem egyszerűen 'örvény', hanem 'az a terület a folyóban, „ahol a sekélyebb mélység mélyebb résszel találkozik” (Nyíri 1941: 213)'. Ezt tükrözi az ÚMTsz. is, amikor a *limány* első 'örvény' jelentése után árnyalatban közli a szentesi adatot ('lassan örvénylő víz a folyó sekélyebb és mélyebb részének találkozásánál'). A felmérés szerint az adatközlők 21%-a ismeri a *limány* szót, de 91%-uk sose használja, csupán 3 ember aktív szókészletében van meg.

A *porong*-nál szintén felmerül az értelmezés nehézsége. Az ÉKsz.² 'folyóban lévő zátony'-ként értelmezi (*táj*) minősítéssel. Az ÚMTsz. homonimaként kezeli a *porong*-ot, és a szintén homonimikus *porond*¹-hez utalja a szótárhasználót, tehát alaki tájszónak is tartja. A *porond*¹ szócikken belül kétszer fordul elő szentesi adat. Az egyik valóban a 'folyóban képződött homok- v. kavicszátony' jelentésű. Itt számos helyről való adat olvasható még a szentesi mellett. A szócikk 1b. jelentésárnyalatában azonban csak Szentesről származó adat van 'kemény, homokos vízmeder' jelentéssel.

Nyíri Antal adatai alapján a felmérés során ezt a jelentést vizsgáltuk, hiszen az *iszap*-pal ('a folyó alján lévő sár') párban szerepelt. A *porong*-ot a megkérdezettek közül öten ismerték ebben a jelentésben, de csak egy adatközlő használná aktívan, így 85%-ban ismeretlen ez a tájszó.

3.2. Jelentésbeli tájszók

A vizsgált szavak legnagyobb része a jelentésbeli tájszókhoz sorolható. A jelentésbeli tájszónak mindig van egy köznyelvi megfelelője, amellyel lexémaszinten megegyezik, de jelentésük között (egy vagy több ponton) eltérés mutatkozik. Ide tartozik a *bárka*, *bíbic*, *gaz*, *kikaróz*, *örvény*, *rét*, *szirt*, *tanya*, *tutaj*, *vész* és *zsombék*.

Lássuk először a halászathoz szorosan kötődő lexémákat! A *bárka* 'deszkából készített, lyukacsos haltartó'-t jelentett a szentesi halászatban. Ezt tükrözi az ÚMTsz.-ben közölt adat is. Az ÉKsz.² (*Hal*) minősítéssel hozza ezt a jelentést, tehát szakszónak tekinti csupán, nem nyelvjárási szónak. Nyíri a *bárka* kapcsán tér ki arra, hogy a táji szóképzletben is történnek átrendeződések a nyelvtörténet folyamán: „Az erek, tavak lecsapolásával, folyók szabályozásával megszűnik a halászat, egymás után tűnnek el a halászati eszközök és az eszközökkel együtt eltűnik a nyelvből azoknak neve is. Így pl. a fűzfavesszőből font *budár* (=haltartó) ma már nem használatos, helyette az alkalmasabb, deszkából készített *bárka* van, s a *budár*-ral együtt eltűnt a nyelvből a *budár* szó is” (Nyíri 1948: 3). A *bárka* lexéma 'haltartó' jelentését a mostani adatközlők 79%-a ismeri és 56%-a használja.

Sokkal kevésbé ismert a *vész* mint rekesztőhalászati eszköz. A megkérdezettek 91%-ban nem ismerik ezt a jelentést, tehát nem is használhatják. Nyíri szerint ez a legősibb rekesztőhalászati eszközök egyike, de már az 1930-as években sem használták Szentesen. Nyíri néprajzi kuriózumként közli a *vész* rajzát a mellékletben, tehát nem meglepő, ha 2007-ben senki sem tudja, milyen is ez a halászeszköz.

A *tutaj* szintén lehet jelentésbeli tájszó. Nyírinél két jelentésben is előfordul a szó. Az egyik a 'folyón úsztatott, egymáshoz rögzített szálfák', a másik a 'hálóúsztató, hálófenntartó fa'. Az első szerepel az ÉKsz.²-ben is minősítés nélkül, tehát köznyelvi jelentés. A másodikat csak Nyírinél találjuk. A felmérés során a kérdőívben ez a két jelentés ugyan elkülönítve, de egy rubrikában szerepelt. Így csak néhány adatközlő különböztette meg, hogy melyik jelentésre vonatkozik adott válasza. Mivel 100%-ban ismerik a szót és 88%-ban használják is, arra lehet következtetni, hogy a válaszok csak a köznyelvi jelentésre utalnak. A 'hálóúsztató, hálófenntartó fa' jelentésre csak hatan adtak megkülönböztethető választ. Közülük öten ismerik és ketten használják is a *tutaj*-t ebben a jelentésben. A kérdőív szerkesztési hibája miatt sajnos ezek az adatok nem vethetők össze a többi jelentésbeli tájszóéval.

A *tutaj* köznyelvi jelentéséhez kapcsolódik a *bíbic* lexéma. Ez Szentesen jelentésbeli tájszó, amennyiben nem a latinul *Vanellus vanellus* nevű liléféle madárra vo-

natkozik, hanem 'a kompkötél fenntartására a Tisza közepén leláncolt, fenyőfából készített tutaj'-ra. Az ÚMTsz. felveszi ezt a jelentést a *bíbic* szócikkben. A felmérés szerint az adatközlők 21%-a ismeri ezt a jelentést, de 97%-ban nem használják. A fennmaradó 3% itt is az idős révészt takarja, hiszen neki úgymond „munkaköri kötelessége” ismerni és használni a *bíbic* szót ebben a jelentésben.

A felmérés csupán egyetlen igét vizsgált, ez pedig a *kikaróz*. Jelentése: 'csónakot a parton karóhoz köt'. A *kikaróz* lexémát az ÉKsz.² '<növényt> karóhoz köt' definícióval veszi fel. Tehát itt is jelentésbeli tájszóról beszélhetünk, amennyiben a csónakot a növénytől eltérő jelentésmozzanatnak tartjuk. Az adatközlők 76%-a ismeri az igének ezt a jelentését, és csaknem 50%-ban használják is. Így tehát a *bárka* mellett a *kikaróz* a halászathoz kötődő másik legismertebb jelentésbeli tájszó az adatok közül.

A következőkben vizsgáljuk meg alaposabban a folyóparthoz köthető jelentésbeli tájszókat! A *gaz* Szentesen nemcsak a '(kiskertben növő) gyomnövények'-re vonatkozik, mint a köznyelvben, hanem tájszóként vízinnövények gyűjtőneveként is használják. A felmérés szerint 82%-ban ismerik ezt, és az adatközlők csaknem fele használja is a *gaz*-t ebben a jelentésében. Tehát élő tájszónak tekinthető. Az ÚMTsz. külön jelentésbe sorolja ezt, és beszédes adattal támasztja alá Nyíritől. „A víz-járta területen gazdagon termett a növények sokasága, melyet *gaz*-nak hívtak; a *gaz* jó takarmány volt” (Nyíri 1948: 16).

Szentesen és környékén meghatározó jellegű volt a *rét*. Itt sem a köznyelvi 'kaszáló', illetve 'legelő, mező' jelentésre kell gondolni. Tájszóként 'magas vízálláskor vízzel lepett, vízinnövényekben gazdag, gyakran ingoványos, lápos terület'-et jelent. Az ÚMTsz. külön jelentésben *rít* alakváltozatban említi a szentesi példát a *rét*¹ szócikkben. A kérdőívre az egyszerűség kedvéért került a köznyelvi *rét* alak. Az ÉKsz.² (*táj, rég*) minősítéssel látja el a 'mocsaras, vizes terület' jelentést. A két definíciót összevetve jól látható, hogy a Szentesen élő jelentés épp a *gaz* lexéma adta jelentéstöbbletet hordozza. Az adatközlők 79%-ban ismerik ezt a jelentésbeli eltérést, és tájszóként 59%-uk használja is a *rét* lexémát.

Nyíri a *rét* jellegzetes alakulásaként említi a *zsombék*-ot. Adatközlője így mondta: „Vótak azok a zsombíkok. [...] Körülötte fű nyól. Mikor lélíp az embër a zsombíkrúl, akkor térgyig ír a víz” (Nyíri 1948: 16). Az ÉKsz.² ezt a jelentést természetesen nem hozza, a 'fűvel benőtt vakondtúrás'-t minősíti tájnak a *zsombék* szócikkben. A szentesi adatközlők 85%-a ismeri 'a réten található, vízzel, ingovánnyal körülvett szilárd földterület' jelentésű *zsombék*-ot, és 53%-uk használja is.

A *tanya* lexéma szintén jelentésbeli tájszó. Nyíri Antal adatközlői szerint 'a víznek az a része, ahol kivetik a hálót, hogy halat fogjanak'. Az ÉKsz.² tájszónak és halászati szakszónak minősíti a *tanyá*-t, ha arra a vízterületre vonatkozik, amely húzóhálóval egy vetésre befogható. Nyilvánvalóan a két meghatározás ugyanazt a jelentést próbálja visszaadni. Az idős halászok megfogalmazásában a *tanya* térszíni formát is jelöl, hiszen ott vetettek hálót, ahol a legjobb fogást remélték. Ezek állandó halászó

helyek voltak. A legtöbb *tanya* külön nevet is kapott. (A Körösön pl. Határ-tanya, Tüzköves-tanya, Tőke-tanya, Köröstorok, a Tiszán Elek-tanya, Sáros-tanya, Zsúp stb.) A vizsgálat szerint a fent említett jelentést az adatközlők alig fele hallotta már, de 77%-uk egyáltalán nem használja.

A térszíni formát jelölő *szirt* is jelentésbeli tájszó Szentesen: 'a folyókanyarban az az oldal, amelyiknek a víz nekivágódik'. Nyíri hangsúlyozza, hogy a *szirt* Szentesen veláris (valószínűleg etimológiájából adódóan), de a mai nyelvérzék már ezt nem érzi, így palatálisan toldalékoljuk. A *szirt*-tel szemben a *lágýódal* van, mint ez már a fentiekből kiderül. A *szirt* lexémát a megkérdezettek 70%-a ismerte (a *lágýódal*-t csak 38%) és 32%-uk használná is adott beszédhelyzetben (a *lágýódal*-t csak 9%). Több adatközlő elmondta, hogy a *szirt* helyett ebben a jelentésben a *sarkantyú* szót ismeri. Erről Nyíri nem ír. Az ÚMTsz. 'a partból a vízbe nyúló természetes v. mesterséges [...] gát a folyómeder szűkítésére, ill. a part védelmére' jelentésben idézi például a Közép-Tisza vidékéről Ecsedi István gyűjtéséből. Nyíri Antal többször összeveti a szentesi halászkortól hallott adatokat Ecsediével, de a *szirt*-tel kapcsolatban nem említi a *sarkantyú*-t. Lehetséges, hogy a mai adatközlők a *sarkantyú*-t a kubikos időkben ismerik, amikor a halászok által használt *szirt* már kiszorulóban volt. A *sarkantyú* pedig idővel kiszoríthatta a *szirt* lexémát az aktív szókészletből.

A jelentésbeli tájszókhoz tartozik a *vminek az eleje* és a *vminek az alja* szópár is. Ezek földrajzi nevekhez kapcsolódóan jelölik azt a helyet, 'amerről, illetve amerre a víz folyik'. Ezt a jelentést Szentesen is ismerik (70%, ill. 65%-ban), de az adatközlőknek csupán alig több mint 30%-a használja aktívan. Ez azzal magyarázható, hogy ma már nem a folyó a legfőbb viszonyítási pont, mindennapjaik eltávolodtak a Tiszától.

Az *örvény* szó Nyírinél a 'halban leggazdagabb hely a Tiszán'. Az ÚMTsz.-ben nem szerepel ilyen szócikk, mely alátámasztaná, hogy ez valóban jelentésbeli tájszó Szentesen. A kutatásban megkérdezettek azonban 68%-ban ismertnek mondták ezt a jelentést, habár csupán 35%-uk használná adott beszédhelyzetben.

Végezetül lássuk azokat a lexémákat, amelyek legközelebb állnak a köznyelvhez! A 'füzfaliget' jelentésű *fűzes* szót csaknem minden adatközlő ismeri, és 70%-uk használja is. Az ÉKsz.² köznyelvi szóként tartja számon, amennyiben nem ad mellé szótári minősítést. Az ÚMTsz. felveszi címszavai közé, de csak alaki tájszóként, hiszen nem definiálja külön. Szentesi példa nincs az adatai között, mivel Szentesen *fűzes* alakban használják. Így ezt a lexémát a köznyelvekhez közel állónak kell tekintenünk. (Talán épp ezért ismerik 97%-ba az adatközlők.)

A *potyka* 'ponty' szót szintén mindenki ismerte a megkérdezett személyek közül. Az ÉKsz.² népnyelvinek minősíti, az ÚMTsz. értelmezés nélkül, tehát alaki tájszóként veszi fel, de nem hoz szentesi példát. Az adatközlők 97%-a használja a *potyká*-t.

Az *iszap*-ot a Nyíri által megkérdezett halászok 'a Tisza alján lévő sár'-ként definiálják a *porong*-gal szemben. Az ÚMTsz.-ben csak alaki tájszóként szerepel, tehát

az ÉKsz.² által megadott, köznyelvi 'folyó és állóvizek finom szemcséjű, tapadós, pépes üledéke' jelentés érvényes rá. A szentesi adatnál nincs ehhez képest jelentésbeli eltérés, csupán speciálisan a Tiszára vonatkoztatták. Az adatközlők mindegyike ismeri ezt a szót ma is. Csupán 77%-uk használná, de valószínűleg a többieket félrevezette a speciális jelentésmegadás, ők esetleg ennél általánosabb jelentést tulajdonítottak a lexémának. A fentiek alapján tehát az *iszap* köznyelvi szó.

4. A vizsgálat eredménye

A vizsgálat tehát egy nagyon szűk metszet alapján a vízi élettel kapcsolatos lexikális ismereteket vázolta fel 2007 tavaszán Szentesen. Arra kereste a választ, maradt-e nyelvhasználatbeli nyoma a régen oly meghatározó halászatnak a városban. A történeti tények valóban Nyíri Antalt igazolják, hiszen ő mérhette fel az utolsó öreg halászok szakszókincsét. A mai vizsgálat már csak az utódok emlékezetét kutathatja. A folyószabályozással, lecsapolásokkal eltűntek Szentesről az addig meghatározó vizek, a halászat elveszítette valós alapját. A halászeszközök ma már főleg múzeumban láthatók, és ezzel együtt a halászatához kapcsolódó lexikai réteg is eltűnőben van. Mégsem állíthatjuk, hogy teljesen kihalt volna a nyelvtörténet elmúlt csaknem száz éve alatt, hiszen az adatközlők a speciális halászeszközök kivételével szinte minden lexémát ismertek, habár a nyelvhasználatban erősen visszaszorultak ezek a szavak. A valódi tájszavakat már alig ismerik, de a jelentésbeli tájszavak még élnek legalább az adatközlők passzív szókincsében. A felmérés természetesen akkor volna teljes, ha az egész szentesi lakosságra és a Nyíri Antal által gyűjtött teljes anyagra kiterjedne. Azt azonban a fentiek alapján is leszögezhetjük, hogy a tájszók mégsem haltak ki teljesen a szókészletből az életmód megváltozásával, a nyelvtörténet sokáig őrzi őket.

HIVATKOZÁSOK

- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003²: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai.
- Kiss Jenő szerk. 2001: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris.
- Nyíri Antal 1941: A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban, in Szabó József–Szücs Judit szerk. 2004: *Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok*, Szeged.
- Nyíri Antal 1948: *A kihalt szentesi víziélet néprajzi és népryelvi maradványai*, Szeged, Ablaka György könyvnyomdája. Különlényomat az *Alföldi Tudományos Gyűjtemény* II. (1946–1947) kötetéből.
- Orgovány János 1990: *Szentesi halászok életéről, munkájáról szóló leírás*, Szentes, kézirat, pályázati munka.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2002: *Új magyar tájszótár I–IV*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

FÜGGELÉK

KÉRDŐÍV

A vízfőlet nyelvi nyomai Szentesen

Szavak, kifejezések	Jelentés	ismerem	használok
bárka	'deszkából készített, lyukacsos haliaró'		
bibic	'fenyőfából készített tutaj, amely a Tisza közepén van leláncolva, hogy fenntartsa a komp kötélét'		
cigányhal	'compó'		
ficsér	'halereskedő'		
füzes	'fűzfaliget'		
gaz	'<vízinövények gyűjtőneveként> pl. nád, gyékény, káka'		
halhasfítás	'a hal konzerválásának egyik ősi módja'		
kikaróznak	'a csónakot a parton karóhoz kötik'		
lapsoló	'kisebb fajta kerítő háló'		
marázsa	'vékony fonálból készített háló ártéri halászatra'		
pityke	'a hal pikkelye'		
poty/ka	'ponty'		
regina	'bizonyos hálókön a hal mozgása által kialakuló zseb, zacskó'		
rét	'magas vízálláskor vízzel lepett, vízinövényekben gazdag, gyakran ingoványos, lápos terület; ártér, hullámtér'		
tutaj	1. 'a folyón úsztatott, egymáshoz rögzített szálfák' 2. 'hálóúsztató, hálófenntartó fa'		
vész	'rekészőhalászati eszköz'		
zsombék	'a réten található szilárd földterület, amelyet víz, ingovány vesz körül'		
valaminek az eleje	'amerről a víz folyik'		
valaminek az alja	'amerre a víz folyik'		

A Tiszához kapcsolódó térszíni formák megnevezései Szentesen

Szavak, kifejezések	Jelentés	ismerem	használok
szirt	'a folyókanyarban az az oldal, amelynek a víz nekvágódik'		
lágýóoldal	'a szirttel csaknem szemben lévő terület a másik parton'		
sebecsapat	'a szirt mellett sebesen folyó víz'		
langvíz	'a lágýóoldal mellett lassan folyó víz'		
limány	'a folyóban az a terület, ahol a kevésbé mély rész a mélyebb résszel találkozik'		
örvény	'halban leggyazdagabb hely a Tiszán'		
tanya	'a víznek az a része, ahol kiverik a hálót, hogy halat fognak'		
porong	'a folyó fenekén lévő kemény talaj'		
iszap	'a Tisza alján lévő sár'		

Az adatközlő neve:

kora:

iskolázottsága:

Mióta él Szentesen:

Az adatszolgáltatás ideje:

